

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Katedra religionistiky

Historické kořeny českého antiklerikalismu

Bakalářská práce

Autor práce: Lucie Dvořáková

Vedoucí práce: Mgr. Vít Machálek, Ph.D.

2014

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lucie Dvořáková**
Osobní číslo: **H11273**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Historické kořeny českého antiklerikalismu**
Zadávací katedra: **Katedra religionistiky**

Zásady pro vypracování:

Studentka nejprve podá účelům práce vyhovující definici pojmu "antiklerikalismus", zasadí uvedené téma do kontextu novověkých evropských dějin a zmíní některá historická specifika českého prostředí. V hlavní části práce pak systematicky pojedná o šíření antiklerikálních myšlenek v Čechách a na Moravě se zaměřením na dobu od národního obrození po první republiku. Pokusí se najít odpověď na otázku, které faktory nejvíce ovlivnily utváření a posilování antiklerikalismu, resp. proticírkevních stereotypů v české společnosti.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Vít Machálek, Ph.D.**
Katedra religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2013**
Termín odevzdání bakalářské práce: **30. června 2014**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
232 10 Pardubice, Studentská 84

Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. dubna 2013

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

- BUBÍK, Tomáš. České bádání o náboženství ve 20. století: Možnosti a meze. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.
- ČECHÁČEK, Jaroslav. Protiklerikální legenda: Pokus o marxistickou analysu. Praha: Pospolitost, 1929.
- FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (eds.). Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- FIALA, Petr. Laboratoř sekularizace: Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- GABRIEL, Jiří a Jiří SVOBODA (eds.). Náboženství v českém myšlení. První polovina 20. století. Sborník příspěvků z konference: Brno, 14.-15. října 1992. Brno: Ústav etiky a religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1993.
- HANUŠ, Jiří (ed.). Eseje o povaze církevních dějin. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.
- KUDLÁČ, Antonín K. K. Příběh(y) Volné myšlenky. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější období, nebo období zrodu českého ateismu? Praha: Scriptorium, 2010.
- NOVOTNÝ, Robert, Petr ŠÁMAL a kol. Zrození mýtu: Dva životy husitské epochy (K poctě Petra Čorneje). Praha?Litomyšl: Paseka, 2011.
- RAK, Jiří. Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy. Jinočany: H&H, 1994.
- SVOBODA, Rudolf, Martin WEIS a Peter ZUBKO (eds.). Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století. Sborník příspěvků z vědecké konference konané na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 23. února 2006. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006.
- SVOBODA, Rudolf, Martin WEIS a Peter ZUBKO (eds.). Osvícenství a katolická církev. Sborník příspěvků z vědecké konference konané na teologické fakultě Jihočeské univerzity 23. února 2005. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2005.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární praveny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o využití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k využití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o využití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30.6. 2014

.....

Lucie Dvořáková

Tímto bych ráda poděkovala Mgr. Vítu Machálkovi, Dr. za odborné vedení, připomínky, cenné rady, a především za trpělivost a ochotu při pomoci s vypracováním této práce.

ANOTACE

Práce se snaží vysledovat historické kořeny českého antiklerikalismu v novověkých evropských dějinách. Zaměřuje se na jeho specifika v kontextu českých dějin. Její snahou je postihnout hlavní vlivy, působící na jeho rozvoj. Jako významný činitel upevnění těchto myšlenek je zde identifikováno vlastenecké hnutí obrozeneckého období, kdy dochází k razantní změně vnímání jeho obsahu, a antiklerikalismus se stává populárním myšlenkovým stereotypem, pevně zakořeněným v české společnosti.

Hlavní část práce mapuje dějiny antiklerikalismu od počátku národního obrození po období první republiky. Věnuje se šíření antiklerikálních myšlenek v Čechách a na Moravě a jejich pojetí (formám) v různých dějinných etapách. Popisuje způsoby šíření této ideologie nejprve prostřednictvím jednotlivců a později organizovanými spolky. Práce se zaměřuje na konkrétní představitele českého antiklerikalismu, kteří svými názory ovlivnili českou společnost.

KLÍČOVÁ SLOVA

antiklerikalismus, stereotypy, české země (česká společnost), osvícenství, národní obrození, první republika

ABSTRACT

The thesis is tracking the historical roots of Czech anti-clericalism in modern European history. It focuses on its particularities in the context of the Czech history. The aim is to cover the major incentives influencing its development. As an important trait to anchor such ideas is identified the Revival movement of National Revival period, which significantly changed the perception of its content and anti-clericalism has become a popular ideological stereotype deeply embedded in Czech society.

The major part of the thesis is mapping the history of anti-clericalism from the beginning of the Czech National Resurgence to the period of the First Republic. It is aimed on the propagation of anticlerical ideas in Bohemia and Moravia and their interpretations (forms) in particular historical periods. It describes the means of ideology propagation, at first by individuals and later by organized groups. The thesis introduces the personalities (representatives) of Czech anti-clericalism, who influenced the Czech society.

KEY WORDS

Anti-clericalism, stereotype, Bohemia (Czech society), National Resurgence, First Republic.

Obsah

Úvod

1. DEFINICE POJMU ANTIKLERIKALISMUS.....	1
2. ANTIKLERIKALISMUS V EVROPSKÉ PERSPEKTIVĚ	2
2.1. Antiklerikalismus v evropských dějinách	2
2.2. Specifika české společnosti	5
2.2.1. Vlastenecké myšlení v historickém ohledu a později jako nositel antiklerikálních impulzů, hledání bodu zvratu a předcházejících okolností	7
3. DĚJINY ČESKÉHO ANTIKLERIKALISMU	11
3.1. Doba počátků národního obrození	11
3.1.1. Stereotyp venkovského kněze a jeho proměna	11
3.1.1. První impulzy	12
3.1.2. Posun ve společnosti	13
3.1.3. Šíření antiklerikálních myšlenek v Čechách a na Moravě	14
3.2. Doba dovršení národní obrození a dotvoření moderního českého národa.....	16
3.2.1. František Palacký	20
3.2.2. Karel Havlíček Borovský	20
3.2.1. První organizování čeští antiklerikálové	23
3.2.3. Praktická protiklerikální činnost	24
3.2.4. Česká sekce Volné myšlenky	26
3.3. Doba první republiky	32
4. PŘEDSTAVITELÉ ČESKÉHO ANTIKLERIKALISMU	34
4.1. Josef Barák	34
4.2. Jan Neruda.....	35
4.3. Alfons Šťastný	36
4.4. Tomáš Garrigue Masaryk	37

Závěr

Bibliografie

ÚVOD

Ve své práci se zabývám příčinami, které umožnily vznik a šíření antiklerikálních myšlenek v českých zemích. Při hledání kořenů českého antiklerikalismu se zaměřuji na dobu od osvícenství po první republiku, kde budu hledat příčiny a souvislosti vzniku a formulování proticírkevních stereotypů. Nejprve si vymezím vlastní pracovní definici pojmu antiklerikalismus.

Následně se zaměřím na jeho místo a příčiny v dějinách Evropy a posléze českých zemí. Zmíním některá historická specifika českého prostředí, která jej formovala, spolu s faktory, které měly největší vliv na utváření českého antiklerikalismu.

Druhá a třetí kapitola jsou stěžejní pro tuto práci. V rámci vymezení českého specifika v jeho pojetí antiklerikalismu, se snažím zachytit faktory podporující a upevňující tyto myšlenky. Pokusím se z hlediska takovýchto podnětů zhodnotit i dobu baroka, abych si potvrdila, či vyvrátila počáteční hypotézu, kladoucí kořeny českého antiklerikalismu do osvícenství.

Ve třetí kapitole, věnované českému prostředí, se pokusím vykreslit myšlenkové klima, ve vztahu ke katolické církvi, do doby předcházející a následující národní obrození. Jako stěžejní a průvodní budu sledovat obsah vlastenectví a jeho proměny. Chci zjistit, zda byl vývoj antiklerikálních myšlenek regresivní či dynamický.

Od prvních impulzů šíření antiklerikálních myšlenek v českých zemích se dostanu do doby, kdy se objevují první organizovaní antiklerikálové. Pokusím se vykreslit způsoby šíření těchto myšlenek. Svou pozornost věnuji několika významným českým osobnostem, které svými antiklerikálními postoji a myšlenkami ovlivnili českou společnost. Neopomenu zmínit bezvěrecké spolky a hnutí. V této části, věnované spolkům, vycházím zejména z knihy A. Kudláče *Příběh(y) Volné myšlenky*, která velmi podrobně líčí historii nejznámějšího českého bezvěreckého hnutí.

V práci mapuji i období první republiky a jeho předpoklady pro šíření těchto myšlenek. Zde přidávám i zajímavé hodnocení protiklerikálního hnutí od socialistického autora J. Čecháčka.

Ve své práci vycházím z knihy Z. Nešpora *Náboženství v 19. století*, jehož schéma dobových podob antiklerikalismu, se mi potvrdilo.

Bohužel, pro toto téma není dostatek religionistických knih, tak jsem musela použít i knihy nebo články politologů či historiků. Významně mi pomohla publikace *Sekularizace v českých zemích v letech 1848-1914*.

Pro analýzu postojů některých vybraných osobností, volím pro lepší pochopení i jejich spisy. Jedná se Karla Havlíčka Borovského, Jana Neruda nebo Tomáše Garriga Masaryka.

Věřím, že se mi podaří odkrýt a zmapovat historické kořeny tohoto přetrvávajícího rysu v české společnosti. A zjistit, jestli je tento český stereotyp opravdu přetrvávající, od jaké doby a jaké byly příčiny.

1. Definice pojmu antiklerikalismus

Pro svou práci si chci pojem antiklerikalismus obecně definovat jako odpor vůči vlivu katolické církve na politiku a veřejný život.

Hlavní oblasti, kde jsou nežádoucí pravomoci katolické církve najdeme ve školství, kultuře a právu. Tyto sféry po dobu středověku patřily do oblastí vlivu katolické církve a až novověk se snaží vymanit a rozplést toto historické sepětí státu a církve, popřípadě politiky a náboženství.

Antiklerikalismus jako vymezení nebo lépe zamezení vlivu katolické církve v daných oblastech se v pozdějších dobách orientoval na celkové odmítání a negativní vnímání katolické církve a u některých jedinců nabyl podoby odmítání náboženství obecně.¹

Ve své práci však antiklerikalismus chápu, tak, jak jsem jej definovala výše a následně difference a formy v jeho pojetí rozebírám v dějinném období jeho vývoje.

---

¹ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 156. Definuje antiklerikalismus, tak jak jej chápali bezvěrci druhé poloviny 19. století a počátku století dvacátého, jako odpor proti působení kléru, který se nechtěl vzdát svých přežitých privilegií a usiloval o rozšíření svého vlivu a tedy i jejich následný boj proti vlivu katolicismu na společnost. Klerikalismem chápe veřejné působení katolické církve, zejména v politice.

T. Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, s. 66. Charakterizuje klerikalismus jako „především politicky angažovaný katolicizmus“, antiklerikalismem tedy rozumí odpor vůči němu.

Z. Nešpor, s. 261. Organizované antiklerikální hnutí v 19. století bojovalo proti náboženství (potažmo římskému katolicismu) nejen kvůli jeho vazbám na státní moc, ale z principiálních důvodů. Antiklerikální hnutí se zpočátku proti náboženství obecně nestavělo, jen proti jeho některým formám (církve, klerikalismus). Ačkoli později došlo k úplnému odmítání náboženství (socialistické skupiny, ve jménu pokroku), hnutí samo začalo nabírat podobu jakéhosi „nenáboženského náboženství“.

D. Václavík, *Náboženství a moderní česká společnost*, s. 58-70. Antiklerikalismus je v českých zemích odvozený z liberální protikatolické rétoriky (u mladočechů); antiklerikalismus přerůstá v antikaticismus

2. Antiklerikalismus v evropské perspektivě

2.1. Antiklerikalismus v evropských dějinách

Impulzy a prvotní myšlenky, které se vyznačují odmítáním účasti církve, jako instituce, v politickém a veřejném dění, spatřuji v době osvícenství. Toto období přichází s novými myšlenkami, jejichž vliv se projeví, až v následujícím století. Jedním z vlivných myšlenkových proudů, byl deismus. Ten se mimo jiné vyznačuje kritikou náboženství zejména katolické církve. Zastával „přirozené náboženství“, tím je myšlena nedogmatická a v podstatě necírkevní víra v Boha.² O slovo se hlásí také racionalismus, který vyzdvihuje význam rozumu, což pro mnohé myslitele přináší spor mezi vírou a rozumem.³ Dalším myšlenkovým proudem, který se objevuje, je liberalismus⁴. I ten ve svém směřování ke svobodě, ať už politické či náboženské, není katolické církvi, co by autoritativní instituci, příznivě nakloněn.

V osvícenství se formuje moderní pohled na svět a posunuje vnímání náboženství. Ona racionalizace přispěla i ke změně dosavadní zbožnosti.⁵

Popularitu církvi nepřináší její provázanost s politikou panující od středověku. Ve středověkém státě, kdy bylo křesťanství již státním náboženství, prostoupil postupně křesťanský řád všechny sféry, tedy i tu politickou. Důležité je si uvědomit, že tato provázanost, nebyla vždy vnímána negativně nebo přezíravě. Ke změně tohoto postoje dochází až mnohem později. Nejprve bylo třeba přijít s novými podněty, které ve starém řádu připravují půdu novým myšlenkám.

Doba velkých společenských změn se vyznačuje, mimo jiné, pokusy o odluku církve od státu. Velká francouzská revoluce svými myšlenkami zasáhla Evropu na přelomu 18. a 19. století. Mezi ideje, které ovlivnily i naše kulturní prostředí, patří postulát jednotného a nedělitelného národa nebo hesla „Volnost, Rovnost, Bratrství“. Francouzská šlechta a církve ztratily, mimo jiné, svá výsadní postavení, a tento atak byl ostře sledován evropskými národy.⁶ Proticírkevní nálady však ve Francii byly šířeny již dříve

² A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 9.

³ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 9.

⁴ J. Rak, *Bývalí Čechové: České historické mýty a stereotypy*, s. 26.

⁵ Z. Nešpor, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 5.

⁶ J. Rak, *Bývalí Čechové*, s. 12.

Voltairem a encyklopedisty.⁷ A pro francouzské osvícenství je signifikantní bojovný antikaticismus.⁸ Napoleonské války zas přispěly k mobilizaci Evropy a v českých zemích, v rámci rakouské monarchie, byly mezi vlastenci oživeny vzpomínky na historickou éru jejich dějin, kdy se udatní husité vydávali do boje proti cizímu útočníkovi. Ve Francii, na konci 19. století dochází k proticírkevnímu hnutí, které je roku 1905 zakončeno odlukou církve od státu.

Habsburská monarchie se na počátku osmnáctého století ocitá v krizi a následně tereziánské reformy mají pomoci vytvořit centralizovaný stát. Marie Terezie, co by katolička a „ochránkyně víry a církve“ chce na katolické víře založit pouto jednoty národů v říši. Zároveň však pozvolna prosazuje státní dohled nad církví a její postupné omezování, v čemž pokračuje Josef II.⁹ V rakouské monarchii do vztahu státu a církve, zásadně zasahují josefínské reformy, které podřizují církev státu a snaží se oslabit její vazby na Řím. Církev zde zůstává, má však jinou úlohu a postavení v monarchii.

19. století v rakouském státu působí dlouhodobé protichůdné tendence a tlaky. Na jedné straně má monarchie oporu v katolické církvi ve společném boji proti revolučním a liberálním tendencím. Na druhé straně se rakouská monarchie pokouší o parlamentarizaci a prosazení občanských svobod.¹⁰

Výsadní postavení katolické církve bylo omezeno až od prosincové ústavy roku 1867, kdy byly v monarchii zrovnoprávněny všechny církve.

Na tyto události reagoval přirozeně i samotný Řím a některé encykliky, které měly pomoci katolíkům ustát dobu plnou změn, jen svým obsahem přilily oheň do proticírkevních nálad a nesetkaly se s pochopením v celé katolické církvi.

Zejména vyhlášení neomylnosti papeže, odsouzení „modernismu“ nebo ateistického hnutí či program pro větší politickou angažovanost kléru (90. léta 19. století – zakládání katolických politických klubů a spolků) se nesetkal s pozitivním ohlasem.

---

⁷ M. Weis, „Osvícenští panovníci habsbursko-lotrinské dynastie“, In: *Osvícenství a katolická církev*, s. 18-22.

⁸ R. Malý, „Osvícenství a katicismus v českém národním obrození“. In: *Osvícenství a katolická církev*, s. 83-83.

⁹ Marie Terezie měla spojené náboženství s osobní zbožností. Následující panovník, Josef II., již spíše jako stoický úředník, pochopení pro duchovní přesah víry nemá. Náboženství však vnímal jako mravní základ a rozhodně jej neodmítal. I to ilustruje určitý posun ve společnosti.

¹⁰ J. Malý, „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století“. In: *Sekularizace v českých zemích v letech 1848 – 1914*, s. 17.

V druhé polovině osmnáctého století a v první polovině století devatenáctého dochází na evropském kontinentu k rozmachu „národních hnutí“.¹¹ Konec 19. století se nese v duchu formování se občanských států, vymezujících se vůči okolním faktorům a dosavadním systémům.

V 80. letech 19. století, dochází v Německu k tomu, čemu říkáme Kulturkampf, a ten vrcholí podřízením církve státu. „Kulturním bojem“ rozumíme onu snahu státu minimalizovat vliv katolické církve na veřejnou sféru, popřípadě střet o podobu veřejné sféry co se týče míry jejího ovlivňování náboženstvím.¹²

Po celé Evropě postupně dozrává, formuje se a realizuje myšlenka „národa“. Národní obrození probíhají v evropských zemích a v mnohém jsou si podobná, ačkoli po hlubším pohledu nám vyplynou rozdílnosti přístupů různých národů. Pro vlastence bylo důležité sledovat okolí a nebáli se své zahraniční kolegy napodobovat. V českých zemích bylo ve třicátých letech devatenáctého století sledováno dění v Irsku. Svou situaci srovnávali s děním v Irsku, ačkoli podmínky, výchozí pozice a cíle byly pochopeny jen skrze zkušenosti a cítění českých vlastenců. V Irsku v té době probíhal boj o osamostatnění a to bylo Čechům velmi blízké téma. Není ani tolik překvapující, že se nechali inspirovat pro vytvoření „rukopisů“ skotskými „Zpěvy Ossianovy“ (polovina osmnáctého století). Hledání místa v dnešním světě probíhalo právě pomocí poupravení vlastní historie, aby kořeny starodávnm opředené a posvěcené tradice mohly podepřít i nově vznikající státní útvary.

Tak pobíhalo formování národních identit v rámci Evropy. Mystifikace a národní mytologie tvořily opěrné pilíře systému.

---

¹¹ R. Malý, „Osvícenství a katolicismus v českém národním obrození“. In: *Osvícenství a katolická církev*, s. 83-83.

¹² S. Balík, „Církevní historiografie a interpretativní výzkum soudobých dějin“. In: *Eseje o povaze církevních dějin*, s. 30-31.

2.2. Specifika české společnosti

V českém prostředí bylo pro opodstatnění antiklerikálních snah, využito konstrukcí obrozeneckého historismu.¹³ Toto úsilí bylo zároveň chápáno i jako „boj národnosti“.¹⁴

Již osvícenství v Čechách v sobě nese dědictví historismu. Jeho obsah se průběžně mění. V době národního obrození je jedním z jeho rysů upírání pozornosti do dějinné etapy, kdy byla většina národa, po vymezenou dobu, protestantského vyznání. K tomuto období se pak zpětně vracelo mnoho osobností, až se stalo v myslích mnoha lidí jakýmsi nejvýznamnějším obdobím v českých dějinách. Husitství a působivá osobnost Jana Husa se staly symboly, jejichž obsah byl v různých historických okamžicích obměňován a účelová konstrukce, na nich založená, sloužila různým cílům.

V druhé polovině devatenáctého století se poukazovalo především na vojenské úspěchy českých husitů nad cizími křižáky a Husa v opozici ke katolické církvi. Zpočátku byl zájem vyzdvihnout tyto historické okamžiky určen především jako motivace Čechů k boji a poukázání na důmyslnost a vojenské úspěchy, kterých byli v minulosti schopni dosáhnout a nyní se tedy mohou opřít o tuto tradici, která je jim blízká.¹⁵ Negativní obraz katolické církve však v tomto příběhu hraje nemalou roli a nelze jej opomenout.

Při utváření české národní kultury, nebyla katolická církev přijata jako jeden z jejích konstitutivních prvků, jak se tomu dělo v jiných zemích. Během národního obrození byla příliš spjata s rakouskou monarchií, a spolu s ní, byla i katolická církev negativně vyhodnocena. V tomto období, plném národních „mýtů“, emancipačních snah a vymezování se českého národa vůči okolnímu světu, se utvořila i stereotypní představa, že český lid byl odedávna antiklerikální.¹⁶ Od poloviny devatenáctého století je vlastenci katolická církev vnímána jako „nepřítel“ nebo neslučitelná s národními zájmy, ačkoli

---

¹³ V období národního obrození tyto antiklerikální tendence již ve společnosti rezonují. Snažila jsem se tedy vymezit si nositele těchto myšlenek v tomto období a pak je dohledat i dříve v minulosti.

¹⁴ A. Kudláč, s. 10-16.

¹⁵ J. Rak, Bývalí Čechové, s. 53.

¹⁶ A. Kudláč, popř. J. Rak

je stále nemyslitelné z ní vystoupit. Nebyl to postoj většiny obyvatel českých zemí, ovšem postupem času se tento předsudek dostává do obecného povědomí lidí.

Ke konci devatenáctého století se postoje vůči katolické církvi vyhrocují. Vznikají organizované spolky, šířící tyto myšlenky. Je poukazováno na veliký vliv katolické církve v celém lidském životě. To bývá kritizováno v dobových tiskovinách, významnými osobnostmi a antiklerikální postoje se programově dostávají i do politických stran (mladočeši).

Katolická církev je v české společnosti vnímána jako cizorodý prvek a v době první republiky se jen prohlubují proticírkevní postoje, (které statečně rezonují i v politice)¹⁷. Až v době meziválečné dochází k útlumu těchto nálad a celkovému zlepšení podmínek pro katolickou církev. Příznivé klima však pro ni po druhé světové válce ani během období komunismu nenastává.¹⁸

Antiklerikalismus se stal v obecném povědomí součástí moderní české kultury. Díky tomuto historickému vývoji a jeho důsledkům, se tedy mnohým může zdát český národ, oproti svým sousedům, nejateističtější a nesekularizovanější (tento dnešní dojem má své kořeny v 18. a 19. století)¹⁹. Nelze popřít, že v rámci Evropy, mají české země v tomto směru, své specifické postavení.²⁰

Bezvěrecké spolky

Mezi první bezvěrecké spolky v Evropě patří spolek „Affranchissement“, tj. Osvobození, který byl roku 1854 založen v Bruselu. Věnoval se hlavně organizování necírkevních pohřbů a sňatků. V 60. a 70. letech devatenáctého století vznikají obdobné spolky v Německu. Organizovaným bezvěrcům se začíná říkat „Freidenker“, tedy volný myslitel. V angličtině jsou označováni slovem „freethinker“ a ve francouzštině „libre-

---

¹⁷ P. Fiala, *Laboratoř sekularizace*, s. 32-33.

¹⁸ P. Fiala, *Laboratoř sekularizace*, s. 33.

¹⁹ Z. Nešpor, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 5.

²⁰ P. Fiala, *Laboratoř sekularizace*, s. 3.

penseur“. Je zajímavostí, že právě z francouzského označení se díky slovní hříčce, stal symbolem předního mezinárodního seskupení bezvěrců, nazvaného Volná myšlenka, květ macešky (fr. „pensée“ znamená myšlenka, ale také maceška)²¹

Velký rozmach bezvěreckých spolků, pozorujeme v krátké době, po I. vatikánském koncilu v roce 1870, kdy bylo vyhlášeno dogma o papežské neomylnosti.

U příležitosti mezinárodního sjezdu zástupců rozličných evropských ateistických organizací, v roce 1880 v Bruselu, byla založena federace těchto spolků, Volná myšlenka (Federation Internationale des Societes de Libre Pensée).²²

Mezi jejími členy byli tehdejší přední lékaři, přírodovědci, publicisté i pozitivističtí filozofové, pacifisté, svobodní zednáři, bojovníci za lidská práva, osvětové spolky, vědecké společnosti, dělnické a studentské spolky nebo spolky propagující pohřeb žehem. To, co všechny tyto různorodé osobnosti a spolky spojovalo, byla především myšlenka čistě antiklerikální, tedy odpor vůči katolické církvi a jejímu vlivu na politiku a veřejný život.²³

2.2.1. Vlastenecké myšlení v historickém ohledu a později jako nositel antiklerikálních impulzů, hledání bodu zvratu a předcházejících okolností

Pro antiklerikalismus, vnímaný již jako součást našeho moderního národního myšlení, spatřuji důležitou dobu obrozeneckou, zvláště pak obsahovou náplň vlastenectví této dějinné etapy. Nejprve je však třeba se podívat hlouběji do minulosti a předestřít impulzy a klima předcházející tomuto myšlenkovému směřování.

---

²¹ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s.9-23.

²² A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 9-23.

²³ Tamtéž, s. 18.

Protože vlastenectví chápu jako stěžejní v šíření antiklerikálních myšlenek, krátce zde načrtnu jeho obsahové schéma v historických etapách od baroka, přes osvícenství po národní obrození. Tyto fakta zmiňuji, abych mohla lépe zmapovat kořeny českého antiklerikalismu. Chci se také vymezit vůči stále panujícímu přesvědčení, že naše národní „všeobecná nechuť“ vůči katolické církvi kontinuálně přetrvává, spolu s celým odkazem a tradicí, od doby husitské. Tento názor byl velmi rozšířen, zvláště minulého století a stále se občas objeví. Šířitelem těchto myšlenek byl například Tomáš G. Masaryk ve své knize *Jan Hus* (viz. 4: 4.4.).

Vlastenectví a jeho myšlenková stavba je vázána na myšlenkové proudy a události daných období.

V době baroka je vlastenectví katolicky založeno. Hluboké náboženské cítění je jeho součástí, jako ostatně celé této doby. Díky rekatolizaci je za jediné pravou považována církev katolická. Být dobrým katolíkem byl předpoklad k tomu být dobrým vlastencem. Z této pozice, byl i pohled na husitství velmi odsuzující a v rámci „národní cti“ bylo na místě se od něj distancovat.²⁴

„Husitství“ se vyskytuje již krátce po reformační době, jako obsahově vyprázdňený symbol.²⁵ Bývá vyzdvihnut zejména v době krize a převratů, kdy je přizpůsoben dobovým potřebám.²⁶

Následující období osvícenství uvolnilo postoj vlastenců k náboženství. To je sice stále kořenem vlastenectví, ale přesouvá se do osobnější roviny. Sama „náboženská“ lidí zůstává. Díky racionalismu, přichází tendence zbavit se dogmat a vše rozumově zdůvodnit. Národní předsudky jsou kriticky přehodnocovány (nikoli však vymazány). Jedná se o upínání se k domnělé české starobylosti, naší slávě a učenosti, a tehdejší stereotypní pojetí šlechty a náboženství (coby součást společnosti, které náleží úcta).²⁷

---

²⁴ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, s. 42-46.

²⁵ J. Pánek, „Husitství jako politický argument v předbělohorské době“, *Zrození mýtu*, s. 309-316.

²⁶ T. Pavlíček, „K reflexi husitství (nejen) za druhé republiky“, *Zrození mýtu*, s. 373-375.

²⁷ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, s. 56.

Přichází také větší shovívavost k jiným, než katolickým, vyznáním. Toto obrušování hran pomáhá i k zmírnění pohledu na husitství. Uvolněnější řád, vytváří svým ideovým prostředím vhodné klima pro prostupné vyhranění nových postojů a názorů.

Důraz na světské základy společnosti a státu, posouvá do popředí a vybízí k aktivitě i lidové vrstvy, které získávají sebevědomí a v následujícím období mohou být sami vlasteneckými šířiteli. Dříve patřili mezi vlastence převážně učenci a členové elity. Tato rovina se posouvá spolu s celkovým přibližováním se k národnímu státu. Sebeuvědomění nejširších vrstev pomáhá i v šíření vlasteneckých myšlenek, které později směřují k činům, větší aktivitě, citové hloubce a uvědomělé vlastenecké odvaze. Osmnácté století, ve znamení tereziánských a josefinských reforem se ve své druhé polovině prolíná s první vlnou českého národního obrození, ve kterém již uzrály myšlenky osvícenství a vlastenectví se formuje jako obranná reakce na centralizační snahy rakouské monarchie. Náboženská složka vlastenectví se zde u některých společenských vrstev, (u střední a vyšší, měšťanstvo, šlechta), pozvolna proměňuje díky působení osvícenských myšlenek a přijetí náboženského deismu a vlažnosti.²⁸

Tyto postoje však nepřijala celá společnost, lidové vrstvy zůstaly nadále pevně spjaty se svým katolickým pohledem na svět, včetně uznávání autority katolické církve.

Josefinské reformy spolu s rušením klášterů přinesly i protimnišské nálady.²⁹

V osmdesátých a devadesátých letech osmnáctého století v myšlenkovém klima přibývá politických obsahů. Přicházejí k nám nové myšlenky a ideály z Francie, z kterých do vlasteneckého myšlení pronikají jen prvky. České země nejsou revoluci nakloněny a spíše volí k dosažení svých cílů loajalitu k císaři. V reakci na Velkou francouzskou revoluci vystupuje vlastenecké duchovenstvo a vyjadřuje vůči ní útočně, poukazujíc na úpadek morálky a násilí, které sebou revoluce přinesla. Vybízejí k poslušnosti a návratu do církve, jakožto tradiční představitelce morálky a řádu.³⁰

Velká francouzská revoluce a napoleonské války však představují kolektivní zážitek nejistoty a neklidu. Pocit nebezpečí a nutnosti obrany, dodává vlastenectví sílu, kterou podporuje rakouská vláda. Je paradoxní, že se tyto síly později obrátí proti Vídni. Do

---

²⁸ Tamtéž, s. 101-106.

²⁹ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, s. 107.

³⁰ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, s. 145-160.

národního cítění se dostává samotný lid, s poukazem na jeho udatenství v minulosti. Jsou vyzdvihovány osobnosti vojevůdců, například Jana Žižky, a statečnost Čechů. Proti francouzská nálada je podporována poukazem na čest položit život za vlast. Ovšem boj za panovníka se postupně mění v boj za svou vlast.³¹ Toto klima podporuje rozvinutí českých negativních i pozitivních stereotypů.

Porážka Napoleona oživuje politické sebevědomí evropských národů a podněcuje očekávání větší svobody v rámci státního zřízení. Náboženství je vnímáno pozitivně, ve spojení s mravním a sociálním. Vlastenectví by mělo být spojeno s křesťanskou láskou.³²

Na vesnicích čerpá vlastenectví z konzervatismu a tradicionalismu, ve městech udržují osobnosti kontakty s cizinou a přijímají podněty i zvenčí.³³

V následující dějinné etapě se tato vazba vlastenectví a katolictví výrazně mění, až je zcela přetvořena (viz. 3: 3.1.).

---

³¹ Tamtéž, s. 175-225.

³² Tamtéž, s. 207-216.

³³ Tamtéž, s. 297.

3. Dějiny českého antiklerikalismu

3.1. Doba počátků národního obrození

Od druhé poloviny osmnáctého století vzrůstá zájem české společnosti o vymezení národní identity. Čeští obrozenci upínají svou pozornost k lidovým vrstvám, které vidí v romantickém světle a považují ho za základ národa.

Zpočátku měli nezpochybnitelný význam ve zprostředkování myšlenek národního obrození faráři působící na lidové vrstvy.

3.1.1. Stereotyp venkovského kněze a jeho proměna

Buditelé a vlastenci z řad měšťanstva, vzdáleni venkovu a přírodě, promítli si do lidového prostředí své romantické představy, ve kterých si selství, venkovského člověka a jeho mravnost idealizovali. Do takto vytvořeného obrazu bylo začleněno náboženství, v podobě dobráckého, vzdělaného a moudrého kněze. Tento stereotyp se utváří již v první fázi národního obrození a na počátku devatenáctého století se pozvolna vytrácí.

Jeho podoba je zachycována v mnoha buditelských dílech. Poukazuje na skutečné sepětí a propojení struktury státní a církevní, jako stálý náboženský prvek na vesnicích. Je však zajímavé, jakým způsobem k tomuto tématu přistupují zástupci měst, kteří podléhají postupným sekularizačním tlakům a náboženství, potažmo katolictví, přemísťují postupně z veřejného života (či se o to snaží), do světa literárního. A v této oblasti jsou jej schopni akceptovat i představitelé následující generace národního obrození, kteří se již projevují protikatolicky. Ačkoli je stereotyp přívětivého vesnického faráře nahrazován ke konci národního obrození stereotypem „tradičního českého antiklerikalismu“. Některé osobnosti devatenáctého století, které byli veřejnými zastánci antiklerikalismu, si tento motiv uchovali ve svých dílech. Mám na mysli například Jana Nerudu (viz. 4: 4.2.), který se ve svých člancích ostře antiklerikálně vymezoval, přesto pak křesťanství

určil místo v idealistickém literárním pohledu na minulost, kde mu vymezil nezastupitelné místo v lidovém prostředí.³⁴

Nelze pominout, že to však byli kněží, představitelé katolické církve, kteří se velikým dílem zasloužili o šíření myšlenek národního obrození. Patřili k vrstvě české inteligence, která měla přímou vazbu na lidové vrstvy. Zde měli své tradiční uznávané postavení a své myšlenky mohli šířit i z pozic lidovým vrstvám mnohem bližším, než by mohl kdejaký měšťan. Už z psychologických předpokladů jim nahrávalo, že často sami pocházeli z lidového prostředí a uměli s ním komunikovat. Proto také patřili, v první fázi národního obrození, k nejúspěšnějším šířitelům vlasteneckých myšlenek.³⁵

Náboženský prvek v první vlně národního obrození, tedy ke konci osmnáctého století, je součástí vlastenectví. Dává mu jakési oprávnění či „Boží posvěcení“³⁶, morální principy, ke kterým je třeba se ubírat, ochranu svatých patronů naší země a „dějinné poslání“ či směřování.³⁷

Mnozí vlastenci vstupovali do kněžských seminářů, z „národních pohnutek“, kdy plánovali z této pozice působit na lid.³⁸

To se s příchodem nové generace národního obrození začíná přetvářet a zvláště pak postoj ke katolické církvi se začíná vyostřovat.

3.1.1. První impulzy

Prvotní antiklerikální myšlenky jsou spjaty s českými obrozenci a vlastenci. Dění v okolních státech je nenechává chladné a odkaz Velké francouzské revoluce, na ně mocně působí.

Vrcholící centralismus rakouské monarchie, jen posílí národní buditele v jejich činnosti. Snaží se o obnovu českého jazyka a o všeobecné vzdělání lidových vrstev. Během deva-

³⁴ M. Putna. „Religiozita v 19. století: zbožnost nezbožných.“ In: *Bůh a bohové*. Sb. s. 12-13.

³⁵ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*. 302.

³⁶ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, s. 306-307.

³⁷ F. Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, s.306-307.

³⁸ *Tyto ideje působili i na tzv. druhou generaci národního obrození, jak můžeme vidět například u Karla Havlíčka Borovského. I on s podobnou vizí vstoupil do kněžského semináře, nebyl však spokojen s poměry a nedokončil jej.*

tenáctého století roste nespokojenost s rakouskou monarchií a s mnohým, co je s ním spojeno. A katolická církev s ní provázána je, určité období mluvíme dokonce o sepětí „trůnu a oltáře“. Projevují se tendence vymezit se v monarchii nebo se od ní oddělit úplně. Jelikož okolní země řeší otázku státu a církve, je toto téma, v reakci na okolní klima, probíráno i v českých zemích.

Prvotní myšlenky, předcházející antiklerikalismu, nacházíme v myšlenkovém podhoubí osvícenského deismu a v josefinismu.³⁹

Sílí české stereotypy, ať už jde o samotné negativní vnímání katolické církve nebo to, že v pozadí dalších stereotypů je náboženská stopa nepřímá, nehraje hlavní roli, ale doprovází je.⁴⁰

Všechny tyto podněty pronikají a ovlivňují, v té době se formující v nacionalismus.

Přímý antiklerikalismus můžeme najít v oficiálním politickém programu Národní strany svobodomyslné (mladočeši).

Katolická církev se vymezuje vůči modernismu, zvětšuje se její angažovanost ve společnosti, což rozpoutá řetěz dalších reakcí.

3.1.2. Posun ve společnosti

Dobové klima vždy působí v menší či větší míře na celou společnost. Velkou roli zde hrají události doby a reakce na ně, ať už emocionálního charakteru, kdy je třeba se vyrovnat s nastalou změnou a nejistotou či hledání viníka, který to způsobil. V tomto prostředí se pak jako východiska mohou objevit i účelové konstrukce. Vystupují mnohé silné a zajímavé osobnosti, které svým světovým názorem ovlivní jak současníky, tak i další generace.

---

³⁹ A. Kudláč, s. 9, popř. Kutnar, j. Rak
josefinismem rozumím druhou polovinu 18. století, dobu josefinských reforem

⁴⁰ *Odkazuje se často na propojenost šlechty, „Němců“ s katolickou církví. Církev pomáhá germanizaci (J. Rak, Bývalí Čechové)*

Postupně si tak společnost upravuje a posunuje schopnost hodnotit významy. Některé pojmy, a to, co představují, vyprazdňují a obměňují svůj obsah. Někdy se posunuje jen samotné chápání daného pojmu.

Mnohdy jde o důsledek vymezování se vůči okolí, ať už sociálního, etnického či národního charakteru. Ve své práci poukazují na vymezování se na úrovni národnostní a národa obecně. Při určování toho, kdo jsme „my“ a co k nám patří, dochází k polarizaci protistrany, kdy se do opozice dostanou „ti druzí“.

V předchozí kapitole jsem se zaměřila na prostředí a impulzy, které vytvořily myšlenkové podhoubí pro následné rozvíjení a zesilování antiklerikálních tendencí. V této části práce se věnuji tomu, jak se ujaly v českém prostředí a jakou na sebe braly podobu.

Počínaje dobou prvních buditelů a počátku národního obrození, jeho následný vývojový posun a vymezení, kdy dochází ke vzniku stereotypů, které v mnohém přezívají dodnes. Od formování „národního“ se pak dostáváme k vytváření, hledání a definování „státnosti“ v době první republiky. Každé z období se při svém vývoji vůči něčemu vymezovalo a vzniklé předsudky byly živnou půdou pro následné vyostřování postojů. Důležité je, co bylo přijato jako součást našeho „národního“ vědomí a cítění, nejlépe jako „odvěké“ a nám „vrozené“, a co zůstalo mimo tento rámec a ocitlo se v opozici.

3.1.3. Šíření antiklerikálních myšlenek v Čechách a na Moravě

Tak jako myšlenky osvícenství přicházeli v habsburské monarchii „shora“ a ve své praktické a organizační rovině postupně prorůstali systémem⁴¹, tak i antiklerikální ideje byly šířeny z této roviny. Z prostředí intelektuálních elit se dostávaly mezi lidové vrstvy.

Katolická církev měla na našem území tradičně své výsadní postavení. S Moravou však vždy byla mnohem více spjata, a její postavení, je zde dodnes význam-

---

⁴¹ Z. Nešpor, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 8.

né spolu s četným zastoupením věřících. Není tedy nijak udivující, že myšlenky antiklerikalismu se šířily z českých měst a teprve postupně se dostávaly až k obyvatelům na Moravě. Neméně významnou roli zde hraje i prostředí, do kterého se dostaly. Ve velkých městech měly vždy protiklerikální postoje větší odezvu. Co se týče venkova, naráželo šíření myšlenek na provázanou sociální strukturu, která měla k novým, cizím a „moderním“ věcem, vždy nedůvěru.

V 19. století, době změn, byly malé komunity nejstabilnějším prostředím státu. Všechny změny zde probíhaly mnohem pomaleji. Jedním z ovlivňujících faktorů je samozřejmě poloha města či vesnice, její hospodářský i ekonomický význam. Obecně ovšem můžeme říci, že katolická církev si na venkově zachovávala tradiční respekt a prestiž. Oblast působení jejího vlivu se vztahovala na kontrolu nad vzdělávacím procesem, za to lidem poskytovala služby a podporu. Šlo například o obřady (svatby, pohřby) a pomoc při řešení problémů v mezilidských vztazích. Svůj vliv mohla mít i při interpretacích okolních událostí a informací. Co se týče Moravy, antiklerikalistické myšlenky zde nijak výrazně nezakořenily.⁴²

Nositelé antiklerikálních impulsů většinou přicházeli zvenčí. Šlo většinou o někoho mimo sociální vazby. Mohli to být studenti, kteří jezdili na venkov, nebo lidé, kteří přijeli získat voliče, a jejich agitace byla spojena s antiklerikálními postoji. Oslovit zájemce mohly také knihy a časopisy. V dobové antiklerikální publicistice se také promítaly současné události, a to ne vždy nezaujatě. Už jen to, že některé pojmy v sobě nesly jakési předporozumění a postoj autora. To, co bylo „pokrokové“, symbolizovalo město a jeho vzdělance. Díky tomu pak mohlo docházet k rozdílnému chápání předkládaných témat a problémů, včetně následného přisuzování jejich důležitosti. Zastánci „pokroku“ (mezi nimi i zastánci antiklerikálních tezí), se svými myšlenkami s intelektuálním obsahem, byli chápáni jako zastánci „módního výstřelku“, který je pomíjivý a týká se především měšťanů.⁴³

---

⁴² L. Fasora, „Sociální souvislosti procesu sekularizace v malých komunitách v letech 1890 – 1913“, In: *Sekularizace v českých zemích v letech 1848 – 1914*, s. 35-44.

⁴³ L. Fasora, „Sociální souvislosti procesu sekularizace v malých komunitách v letech 1890 – 1913“, In: *Sekularizace v českých zemích v letech 1848 – 1914*, s. 45-46.

Klerikalismus byl navíc ztotožňován s maloměstem a vesnicí vůbec, přičemž se poukazovalo na jeho určitou omezenost až zaostalost.⁴⁴

Díky těmto faktorům antiklerikální myšlenky na venkově a malých městech nijak nezačarovaly a zůstaly spojeny s městy. Změnu tohoto stavu přináší až doba pozdější, která sebou přinese otřes a relativizaci hodnot, nejistotu nebo narušení tradičního řádu.⁴⁵

3.2. Doba dovršení národní obrození a dotvoření moderního českého národa

V této dějinné etapě dochází k politizaci života obyvatel devatenáctého století. Politika vstupuje do života jednotlivců a ti o ni projevují živý zájem. Zároveň se dá říci, že probíhá proces sekularizace.⁴⁶ Výrazným milníkem je revoluční rok 1848, který v mnohých vlastencích probudil naději na naplnění jejich národních vizí. Přichází zklamání z neúspěchu, a tato atmosféra vede k spíše k náboženské netečnosti.

Toto období pak přináší zhoršení vztahů katolické církve a rakouského státu. Přispívá k tomu zesílení pozic liberálů v sedmdesátých letech devatenáctého století.⁴⁷ Ti prosazují omezení církevního vlivu v zemi. K vyostření postojů ke katolické církvi přispívá i vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti roku 1870, které se nesetkalo s kladným přijetím společnosti. Vliv katolické církve na školství je menší, než doposud, ale stále značně velký. Na školách působí často liberálně smýšlející učitelé (zejména střední školy), kteří se s kněžími dostávají do konfliktu. Učitelé chtějí na státních školách učit podle svého svědomí a vycházet z vědeckých poznatků⁴⁸. Faráři naproti tomu argumentují „historickým právem“ a většinovým katolickým vyznáním v habsburské monarchii⁴⁹. Dochází ke konfliktům mezi těmito dvěma „autoritami“.

⁴⁴ *Dá se říci, že tato polarizace „pokrokovosti“ a „zaostalého katolicismu“ v naší společnosti stále trvá.*

⁴⁵ *Takové klima nastává po první světové válce. Částečně k tomu směřuje i neklidné období kolem revolučního roku 1848. Později byl v prostředí maloměst a vesnic proticírkevní postoj reprezentován učiteli. Ti ze své pozice autority měli v komunitě vliv a jejich myšlenky mohli ovlivnit více lidí. Stáli tak v opozici k faráři, coby představitel katolické církve.*

⁴⁶ J. Malíř, „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století“, In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, s. 11-13.

⁴⁷ R. Malý, „Katolická církev v souboji s liberalismem a A. C. Stojan“, In: *Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století*, s. 144-145.

⁴⁸ R. Malý, „Katolická církev v souboji s liberalismem a A. C. Stojan“, In: *Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století*, s. 144-157.

⁴⁹ *Ačkoli mnozí obyvatelé jsou jen tzv. „matrikoví katolíci“.*

Učitelé mnohdy zpochybňují historicitu Ježíše, existenci Boha či dějiny katolické církve. O kněžích se vyjadřují jako o podvodnících a o věřících, jako o „hloupých“ lidech.⁵⁰

Zároveň je však na školách povinná náboženská výuka. Tato rozháranost školského systému nahrávala ve směřování nové generace k antiklerikálním a ateistickým myšlenkám.⁵¹

Ačkoli se mnoho lidí s katolickou církví vnitřně rozchází, zůstávají nadále matrikovými katolíky. Navenek vystupují mnozí jako „bojovní antiklerikálové a odpůrci všeho křesťanského“.⁵² Díky nastavení státního systému, který osoby bez vyznání znevýhodňoval a komplikoval jim běžný život, tak většina obyvatel země zůstává oficiálně katolického vyznání.

Své zastánce, si pak v tomto období, našly antiklerikální ideje. Především mezi obrozenci a vlastenci. Mezi nimi byli mnozí žurnalisté nebo politici. V politice zastávali tyto stanoviska „mladočeši“, mezi kterými můžeme jmenovat Josefa Baráka, Jana Nerudu (viz. 4: 4.2.) nebo bratry Grégrovi.⁵³

Vliv na rozšíření dobových historických konstruktů měli pak spisovatelé a novináři. Nelze opominout Aloise Jiráska (1851-1930), který zpopularizoval období husitství (např. *Jan Hus*, *Jan Žižka*, *Temno*) nebo Jana Herbena (1853-1936)⁵⁴.

Na konci 19. st. panovala názorová diferenciacie, radikalizovaly se postoje ve společnosti vůči roli katolické církve v moderní společnosti. V období ke konci století nastává vrchol polemiky o nezbytnosti odstranění zbývajícího vlivu katolické církve z veřejného dění.

---

⁵⁰ R. Malý, „Katolická církev v souboji s liberalismem a A. C. Stojan“, In: *Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století*, s. 146.

⁵¹ R. Malý, „Katolická církev v souboji s liberalismem a A. C. Stojan“, In: *Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století*, s. 147-148.

⁵² **Tamtéž, s. 148.**

⁵³ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 12.

⁵⁴ Založil časopis „Čas“, spolupracoval s T. G. Masarykem (jehož názory popularizoval) a angažoval se v politice. *J. Rak, Bývalí Čechové*, s. 45.

Antiklerikalismus se často spojuje s protidynastickými projevy při demonstracích (studenti). Dochází k odmítání katolicismu, křesťanství a náboženství obecně. Formuje se česká občanská společnost a její vymezení ke katolické církvi.

Konec 19. století je obdobím veliké změny ve společnosti, oproti předešlému století panuje náboženská vlažnost, uvolněné poměry bez cenzury dovolují šířit myšlenky plošněji a rychleji, pokusy o založení bezvěreckého organizace jsou úspěšné, společenské klima je příznivé pro tyto pokusy. V nově vznikajícím státě dochází k hledání národní identity. Uvolňuje se vztah člověka k náboženství.

Náboženství se posouvá do sféry soukromé, což přispívá ke ztrátě kolektivní identifikace.⁵⁵ Dochází k hledání nové identifikace – ta má kryptoreligiózní charakter (ve Francii, náboženství rozumu- neujalo se, zanechalo však stopu; u nás znaky u národního obrození, komunismu...).

Podobné rysy můžeme spatřit i u antiklerikálního hnutí bezvěreckých spolků, na přelomu 19. a 20. století, které se projevují jako alternativní druh religiozity.⁵⁶

Národní obrození, spojené s nacionalismem, pak přejímá některé náboženské rituály a stereotypy.⁵⁷

Náboženské projevy, spojené často s obrozenci a proticírkevně zaměřenými snahami, můžeme sledovat v průběhu devatenáctého století. Tyto „přesahy“ často napodobují svými rituály, kulty, či národními mýty, kritizovanou katolickou církev.

Z „rukopisů“ se stávají nedotknutelné texty, a jejich zpochybnění není „slučitelné“ s vlasteneckým cítěním. Konají se „národní pouti“ na významná místa českých dějin (Říp, Bílá Hora), která již čerpají z dobového historicismu.⁵⁸ Typická je také citová angažovanost stoupenců národního hnutí (ta bývá přítomna i v náboženské víře). S tím se pojí také upírání naděje do budoucnosti, jako naplnění osudů českých zemí, které byly

---

⁵⁶ Z. Nešpor, Náboženství v 19. století, s. 261. nebo J. Malíř, „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století, In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, s. 13-19.

⁵⁷ J. Malíř, „Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století, In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, s. 13-14.

⁵⁸ J. Rak, *Bývalí Čechové*, s. 145.

tak těžce zkoušeny (Bílá hora), měly své „mučedníky“ a musely položit určité oběti, aby mohlo dojít k vzepětí slovanského národa.

Místo světců si vytváří národní „mučedníky“ (dobrým příkladem je K. H. Borovský, další takový post zastává Jan Hus⁵⁹). Ve chvíli, kdy nastupuje další generace národního obrození, mohou zbylí vlastenci na jeho pohřbu nejprve manifestovat své hnutí (okázale v průvodech). Oblíbené bylo pořádat tyto události (nebo slet Sokolů) na církevní svátky, aby bylo patrné, kdo dává přednost národním „zájmům“ a kdo zůstává u katolické církve. Dalšími rysy vlastenectví bylo vzdávat se hmotného prospěchu (majetek byl vytýkán církvi), splňovat vysoké mravní nároky (morálka spojovaná dříve s katolickou církví) či položit „životní oběť národu“.⁶⁰ Někteří buditelé jsou líčeni až s mesiášskými rysy.⁶¹

Studenti, procházeli náhlým „obrácením“ k vlasteneckým myšlenkám. Najednou si uvědomili svou špatnou znalost češtiny a potřebu „apoštolů národní myšlenky“.⁶²

Formuje se občanská společnost a identita českého národa. Probíhá emancipace vůči rakouské monarchii. Stavovskou společnost nahrazuje společnost občanská. Typická je také nejednotnost v samotných bezvěreckých organizacích, ať už v názorech, či různých myšlenkových koncepcích – různé postoje k náboženství (náboženská svoboda, protináboženské nebo jen protikatolické postoje).

Než však došlo k výraznějším antiklerikálním projevům na konci století, je třeba věnovat pozornost i osobnostem, které působily dříve (především období poloviny devatenáctého století), ke katolické církvi měli korektní postoj nebo alespoň ne zcela odmítavý. Přesto se po své smrti stali autoritami pro antiklerikální hnutí, které se k nim často vracelo. Zmíním zde Františka Palackého a Karla Havlíčka Borovského, kteří sice nebyli antiklerikály, ale toto hnutí je opředlo „kultem osobnosti“ a jejich jmen se často dovo-
lávali.

---

⁵⁹ J. Rak, *Bývalí Čechové*, s. 60-61.

⁶⁰ J. Rak, *Bývalí Čechové*, s. 143-145.

⁶¹ J. Rak, *Bývalí Čechové*, s. 143.

⁶² Tamtéž, s. 144.

3.2.1. František Palacký (1798-1876)

Narodil se do rodiny učitele, v rodině vyznávali protestantskou víru. Nedá se říci, že by během svého života explicitně šířil antiklerikální postoje, ale svou prací dodal historickou argumentaci českým národním mýtům a stereotypům, mezi nimiž tyto a mnohé další názory najdeme. Velkým paradoxem je, že mnozí, kteří později vycházejí z jeho historického díla, převrací některé jeho výklady, například pohled na vojevůdce Žižku, a na tom staví svou upravenou koncepci dějin, která nalezne své propagátory a ve společnosti se ujme.

Při své vědecké práci se snažil o nestrannost, přesto jeho třetí vydání *Geschichte von Böhmen*, mapující období předhusitské a husitské v českém státu, se nelíbilo rakouské cenzuře. Počátek husitských hnutí byl podán jako odpor ke katolické církvi, (měla v rakouské monarchii své výsadní postavení).

Do společenského dění se zapojoval jako politik (liberál, staročech), historik nebo spisovatel. Působil mezi vlasteneckými kruhy. Z hlediska téma této práce, jsou významná jeho historická díla, zejména *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*. Koncepce českých dějin podle Františka Palackého ovlivnila svou i následující dobu a jeho výklad historických období formoval pohled české společnosti na minulost a přítomnost.

Zajímavé je, že jako „staročech“, byl „mladočechy“⁶³ zmiňován v pozitivním světle, ačkoli na tuto stranu sypali ostrou kritiku dost často.

3.2.2. Karel Havlíček Borovský (1821-1856)

Vlastním jménem Karel Havlíček, se narodil roku 1821 v Borové u Přibyslavi. Kromě jeho literární tvorby a politické angažovanosti, byl známým žurnalistou s ostrou kritikou proti politickému systému rakouské monarchie a současným problémům. Sám byl pokřtěný věřící katolík, ovšem s poměry v církvi byl nespokojen a ve svých článcích kritizoval i ji.

---

⁶³ Články v Národních Listech.

Patřil mezi velké vlastence a pro své názory byl v české společnosti respektován a uznáván. Za svou kritiku monarchie, byl roku 1851 tajně deportován do Brixenu v Jižním Tyrolsku, kde strávil tři a půl roku ve vyhnanství.

Jako velmi paradoxní, můžeme vnímat dobovou situaci, kdy se Karel Havlíček Borovský za svého života ostře vymezoval i proti zidealizovanému kulturnímu historismu a stereotypům panujícím v tehdejší společnosti, a po své smrti se sám stal jejich součástí. Dá se říci, že byl označen za českého „mučedníka“, který trpěl pro svou vlast. Ovšem ne všechny jeho myšlenky, vedoucí k určité sebereflexi společnosti, byly během oslavování jeho osobnosti brány na zřetel.

Byl redaktorem *Pražských novin*, později založil *Národní noviny* a po jejich zrušení a svém nuceném odchodu z Prahy do Kutné Hory, začal vydávat časopis *Slovan*.⁶⁴

Jeho články byly často pro svou ostrou kritiku cenzurovány. Havlíček Borovský zemřel v roce 1856 a na samotný jeho pohřeb se dá dívat, jako na rozporuplný obraz tehdejší, a nejspíše i dnešní, společnosti. Osobnost, které se lidé za jejího života, pro stálou policejní kontrolu, spíše vyhýbali, se po své smrti dočká slavnostního pohřbu a svého „mučednického kultu“.

Na druhou stranu, právě chudoba a strádání byly kýžené atributy českých vlastenců a v tomto duchu jim byly sepisovány životopisy, „které se tak mění až v svého druhu martyrologii“.⁶⁵

Ačkoli se tato situace jeví jako rozporuplná a zarážející, dá se říci, že Havlíčkův případ jen zapadl do dobového schéma.

Podíváme-li se do jeho novinových článků⁶⁶, z hlediska kritiky katolické církve a dobového společenského a politického systému, uvědomíme si zřetelněji, že Karel Havlíček byl katolík a v katolické církvi toužil po nápravě. Náboženství má podle něj sloužit „úště a zdokonalování lidu“.⁶⁷ Kritizuje zejména zneužívání církve ke světským úče-

---

⁶⁴ *I tento časopis neměl dlouhou existenci (1850-1851) a některé díly byly cenzurovány či zkonfiskovány. Soubor článků ze „Slovana“ pak K. H. Borovský vydal knižně jako „Kutnohorské epistoły“.*

⁶⁵ J. Rak, *Bývali Čechové*, s. 146.

⁶⁶ *Vycházím z novinových článků uveřejněných ve „Slovanu“ v letech 1850-1851, během jeho pobytu v Kutné Hoře (Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského)*

⁶⁷ K. Havlíček Borovský, *Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského*, s. 108.

lům. Neschvaluje výstup z katolické církve a změnu vyznání.⁶⁸ Vadí mu propojenost biskupů s rakouskou vládou (zde odkazuje na dosazování mladých šlechtických synků pro zaopatření). Do opozice pak staví věřící a nižší kněžstvo, kteří jsou vedeni k „slepé poslušnosti“.⁶⁹ Protože však farářům a kněžím hrozí postihy od biskupů, je třeba, aby se věřící zasadili o změny. Na příkladu Jana Husa ukazuje, že je však třeba se vyhnout dogmatickým otázkám. Jako osobnost významnou pro náš národ jej však velmi oceňuje. Sám však zpochybňuje neomylnost papeže, či jeho hierarchické postavení co by vyšší autority.

„Jen od nás nekněží, kteří jsme od pomsty biskupů neodvislí, může se něco v tomto ohledu státi, a jest také povinnost každého národomila, aby se upřímně a beze strachu před pomstou hierarchie uchopil zbraně duševní proti despotii církevní; bez rozumné svobody v církvi nedocílíme také rozumnou svobodu občanskou; nepovažujeme tuto věc za málo důležitou.“⁷⁰

U Havlíčka ještě přežívá propojenost „věci národní“ s náboženstvím, konkrétně s katolickou církví. Tento postoj již ale v této době, druhé poloviny devatenáctého století, není všeobecně přijímaný a postupně se vytrácí. Tak jako kritizuje přejímání předsudků, snaží se k tématům, tvořících páteř dobových stereotypů, přistupovat s konkrétními výtkami. V jeho člancích však rezonuje nechuť k cizincům (ne ještě zcela stereotyp „Němci, naši rodilí nepřátelé“⁷¹), trpkost ze zmařené naděje z revoluce 1848, zklamání ze šlechty a jejích postojů k vlasteneckým ideálům. Bílá Hora prezentována jako nejnešťastnější období českých dějin a jezuité, v roli hubitelů našeho národa.

---

⁶⁸ K. Havlíček Borovský, *Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského*, s. 23.

⁶⁹ K. Havlíček Borovský, *Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského*, s. 20-24.

⁷⁰ K. Havlíček Borovský, *Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského*, s. 24.

⁷¹ *Poskytuje mu to však prostor jak pro Němce, tak rakouské úředníky. Nezobecňuje však tyto negativní stereotypy na celé národy. Občas se kriticky vymezuje vůči provázanosti a spolupráci těchto národů s katolickou církví.*

3.2.1. První organizovaní čeští antiklerikálové

České bezvěrecké spolky byly provázané s myšlenkami obrozenců jejich postoji ke katolické církvi a katolicismu. Tito čeští organizovaní bezvěrci se považovali, za pokračovatele předních českých osobností, jako byl Karel Havlíček Borovský, Vojta Náprstek nebo bývalý křížovnický kněz a filozof, Augustin Smetana.⁷²

Mezi ty, kteří veřejně šířili antiklerikální postoje, řadíme žurnalistu a mladočeského politika, Josefa Baráka. Ten, vydával v letech 1867-1873 v Praze kulturně politický čtrnáctideník „*Svoboda*“, kde zveřejňoval své kritické postoje. Publikovat stejné myšlenky v těchto novinách, začal později i Alfons Šťastný.

První bezvěrecký spolek v Čechách založil podle, německého vzoru, 16. května 1874, Alfons Šťastný. „Spolek volných myslitelů“ byl od začátku své existence, pod neustálým policejním dozorem a jako státu nepřátelský, byl následující rok rozpuštěn.⁷³

Čeští organizovaní bezvěrci udržovali od začátku svého působení kontakt s českými teosofy. (Hynek Hájek patřil k teosofickému spolku, další aktivní člen mezi bezvěrci, Karel Pavel Drážd'ák byl aktivní osobou českého hermetismu).⁷⁴ To svědčí o názorovém eklekticismu tohoto uskupení. Snad tato provázanost s alternativním náboženským hnutím ovlivnila i pozdější projevy bezvěreckých spolků. Díky myšlenkové rozrůzněnosti hnutí, můžeme najít jak osobnosti zaměřené protinábožensky, ateisticky, protikatolicky, či hledající jinou, novou náboženskou alternativu („hledání nového náboženství“⁷⁵). (viz. 3. 3.)

Spolek Augustin Smetana

Další pokus k vytvoření organizovaného bezvěreckého hnutí, přichází na počátku 20. století. Zasadí se o něj sociálně demokratičtí publicisté. Roku 1903, založil Hynek Hájek spolu s novináři Antonínem Pravoslavem Veselým a Juliem Myslíkem, „Spolek

⁷² A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 12-16.

⁷³ Tamtéž, s. 12-14.

⁷⁴ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 16.

⁷⁵ T. Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, s. 63-69. *Mezi členy hnutí, které kritizovalo klerikalismus a šířilo myšlenky pokroku, (Volná myšlenka), můžeme na počátku 20. století najít osobnosti, kteří se touto kritikou dostali ke konstrukci vlastního „náboženství“ (Otakar Kunstovný, Ladislav Štolfa).*

Augustin Smetana“. Augustina Smetanu považovali za svého předchůdce a oběť klerikálního pronásledování, neboť byl tento kněz, který z katolické církve vystoupil a poté byl za své názory, roku 1850 exkomunikován z církve. (Oficiálně byl spolek povolen až po odvolání k říšskému soudu ve Vídni roku 1904). Členy spolku byl i básník Stanislav Kostka Neumann, Josef Svatopluk Machar, František Václav Krejčí, Jan Herben a Theodor Bartošek.^{76 77}

Členy spolku se staly brzy významné osobnosti své doby. Patřil sem Tomáš Garrigue Masaryk a jeho žena Charlotta, filozof a psycholog František Krejčí, filozof a sociolog Emanuel Chalupný a přihlásil se do něj i Alfons Šťastný.⁷⁸

Spolek vydával i vlastní časopis nazvaný „Volná myšlenka“. Přispívali do něj například literární kritik a sociálně demokratický publicista F. V. Krejčí, Karel Pelant nebo Ladislav Kunte. Hned z počátku své existence, však podléhá časopis cenzuře.⁷⁹

Významnou událostí se pro české bezvěrce stalo pozvání na mezinárodní kongres Volné myšlenky v Římě, roku 1904. Při této příležitosti se český spolek volných myslitelů, stal členem světové federace Volné myšlenky.

O dva roky později došlo k přejmenování spolku na Spolek volných myslitelů Augustin Smetana. V roce 1906 vzniká ovšem nově ustanovená sekce Volné myšlenky a přebírá většinu aktivit. Spolek Augustin Smetana existuje formálně do roku 1909, kdy je rozpuštěn policií. Nedá se mluvit o tom, že by toto dva spolky byly konkurenční.

V podstatě je Spolek Volné myšlenky jen krycí název pro původní organizaci, která byla vedena jako nepolitická a tudíž se nemohla účastnit světového kongresu Volné myšlenky v Paříži, kde právě probíhala odlučka církve od státu.

3.2.3. Praktická protiklerikální činnost

---

⁷⁶ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 12-18.

⁷⁷ *Podmínkou členství bylo bezvěrectví. Dotyčný údajně musel předložit doklad o bezvyznání přihlašovaného. Není však jasné, zda šlo o doklad o výstupu z církve. A díky tomu, že ve spolku byli i matrikovi katolíci, šlo spíše o vzletné gesto.*

⁷⁸ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 17-19.

⁷⁹ Tamtéž, s. 18.

Své myšlenky a názory, často čeští bezvěrci publikovali v novinách a časopisech.⁸⁰ Pořádali hromadné agitace nebo přednášky, které měli mimo jiné přispět i k dalšímu vzdělávání a povědomí o bezvěrectví a jeho myšlenkách. Vydávali vlastní literaturu a letáky. Pravidelně se setkávali na sjezdech hnutí.⁸¹

Angažovali se v politické činnosti, pořádali společenská setkání a diskusní kluby. V brožurách pak byly často vydávány přednášky, které byly dříve na schůzích předneseny.

Novináři ve svých příspěvcích publikovali protikatolické články, epigramy a fejetony. Právě od žurnalistů přišly první impulzy o organizovanou antiklerikální činnost. Pořádali také přednášky a diskuze, při kterých si osoby bez vyznání mohli volně vyměňovat myšlenky.

Přednášky se konaly na příklad na téma odluky církve od státu nebo o školství. Měli zájem o vzdělávání a osvětu – omezit vliv katolické církve na školství.

Mezi časopisy, ve kterých byly otištěny antiklerikální články patřily *Právo lidu*, *Čas*, *Svoboda* nebo *Národní listy*.

Politické noviny *Národní listy*⁸², byly založeny Juliusem Grégrem. Byl vybrán mezi českými vlastenci (V. Náprstek, F. Palacký, F. L. Rieger, E. Grégr), aby jako rakouské policii neznámá osoba (co se týče vlasteneckých aktivit), požádal o koncesi k založení českých politických novin. To se mu zdařilo. Tyto noviny vznikly roku 1861. Přispívali do nich osobnosti jako Julius a Eduard Grégrovi, Vítězslav Hálek, Karel Sladkovský, Jan Neruda, Josef Barák nebo Svatopluk Čech. Někteří z nich sdíleli s vlastníkem a zakladatelem novin, J. Grégrem, jeho antiklerikální přesvědčení.

V sedmdesátých letech devatenáctého století, stáli osobnosti kolem těchto novin u zrodu Národní strany svobodomyšlné (mladočeši), které měla v politickém programu antiklerikalismus. V programu *Národních listů* je požadována svoboda církve, poukazováno na naše vlastenecké kněžstvo a odkazováno na „prvotní křesťanstvo“ a naši „starou národní církev“. Není zcela jasné, jak to je myšleno, každopádně, církev není zpočátku vní-

---

⁸⁰ Je skoro symbolické, že vznik bezvěreckého Spolku Augustin Smetana, byl u nás v Čechách proveden přes inzerát v novinách a toto propojení s tiskovinami mu zůstalo.

⁸¹ Tamtéž, s.

⁸² Tyto noviny chápu jako nejvíce spojené s antiklerikálními články a osobnostmi, proto zde o nich pojednávám více.

mána až tak negativně a kupodivu není zcela odsouvána z politického a veřejného života. Občas se dokonce dovolávají i Boha („ochránce spravedlivých“).

Noviny pracují s dobovými stereotypy a postava Havlíčka a Palackého jsou velmi opěvovány.⁸³

3.2.4. Česká sekce Volné myšlenky

Tento spolek oficiálně existuje od roku 1906 (jako skutečně fungující organizace), jinak jde o pokračování Spolku Augustin Smetana. Česká sekce Volné myšlenky byla v počátku vytvořena jen na rychlo jako jeho krycí organizace s provizorním názvem. Spolek Augustin Smetana se totiž jako nepolitický nemohl účastnit Světového kongresu bezvěrců v Paříži, kam byli v červnu 1905 pozváni i čeští zástupci a mezi témata patřila i odluka církve od státu.⁸⁴

Působišťe takto zaměřených jedinců bylo hlavně ve velkoměstech. Charakteristickým znakem bylo, že základna byla tvořena osobami v různých směrech a oborech výjimečnými a výstředními. Tak jako bylo ctí hlásit se mezi měšťanstvem k národně uvědomělým Sokolům, nebylo běžné, aby se dotýčný stejně tak hlásil i k volnomyšlenkářům (či svobodným zednářům), Spolek byl nemasového charakteru a prostředí velkých měst mu poskytovalo vhodné podmínky pro působení a získání stoupců.⁸⁵

Volná myšlenka byla mezinárodně provázaná organizace s kontakty po celém světě. Vazby na hlavní organizaci Volné myšlenky sídlící v Bruselu, byly volné, tvořené iniciativami zdola. (z Čech, elity).

---

⁸³ *Půl století „Národních Listů“*: almanach. Praha: Pražské akciové tiskárny („Národní Listy“), 1910, s. 9-24.

⁸⁴ Tamtéž, s. 32.

⁸⁵ ŠKODA, Jan. Zednáři, salutisté, libertini a jiní za demokracie a totality aneb velkoměstské internacionální spolky v období 1918-1954. In *Documenta pragensia. Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ost-ud Südosteuropa Institut Wien – Außenstelle Brno ve dnech 5. a 6. října 1999 v Praze. Praha: Scriptorium, 2000. s. 335-349.

Město umožňovalo spolku vzájemnou podporu a komunikaci s podobně zaměřenými společnostmi.

Spolek byl koncipován pro osvětovou a vzdělávací činnost. Toto zájmové sdružení bezvěrců si dalo za cíl zamezit vlivu katolické církve na společnost a politické dění. Ve svých požadavcích chtěli úplnou odluku církví od státu. Usilovalo také o zrovnoprávnění bezkonfesionálních občanů s věřícími.⁸⁶

Náboženské formality měly z veřejného života zmizet. Mezi konkrétní cíle patřilo povinné zavedení občanských sňatků, zavedení dobrovolného pohřbu žehem, povinný zápis občanů do státních matrik, místo církevních svátků, svátky civilní. Dále měl být zrušen v rakouském trestním zákoníku §122 a 303 o urážce náboženství, odstranění náboženské přísahy u soudu a svobodu přesvědčení u státních úředníků. V šíření svých myšlenek se zaměřili hlavně na tiskoviny. Hlavním časopisem byla „*Volná myšlenka*“.⁸⁷

Praktická činnost Volné myšlenky byla ve svém prohlášení shrnuta do pěti bodů.

„1. žádná autorita nemá právo se stavět proti rozumu nebo nad něj, 2. Volná myšlenka požaduje na svých stoupencích „činné úsilí k uskutečnění humanitního ideálu humanitními prostředky“, 3. Volná myšlenka nechce pouze planě spekulovat, ale chce stanovit praktické „životní pravidlo“ pro společnost i pro jednotlivce, 4. žádná lidská bytost nesmí být společností zanedbávána ve svých právech, 5. „Volná Myšlenka jest světská (laická), lidová (demokratická) a společenská (sociální)“.⁸⁸

Jedním z cílů bylo prosadit změny ve školství, či lépe, celé je reformovat. Náboženství by se, podle členů Volné myšlenky, nemělo ve školách vůbec vyučovat.

Další věcí, která by se měla ve společnosti udát, je zbavení se předsudků, dogmat a pověr. Podíváme-li se, ale na konkrétní smýšlení jednotlivých členů této organizace, mů-

⁸⁶ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 154.

⁸⁷ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 18-23.

⁸⁸ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 21.

žeme se jen podívat, na kolik kdo z nich byl ovlivněn předsudky nebo zda sami nerozšířili nějaké smyšlenky a stereotypy, v té době velmi populární, které se nám ve společnosti zachovali dodnes. Vždyť právě pojetí husitství, Husa nebo Žižky nebo samotný přístup k církvi a potažmo náboženství, jsou toho příkladem.

Tak, jako se stavěla Volná myšlenka ke katolické církvi jednoznačně v opozici, od kritiky se pak dostala k představě, v níž pak tato organizace jakoby nahrazovala onu odmítanou organizaci katolickou.

Organizované antiklerikální hnutí v 19. století bojovalo proti náboženství (potažmo římskému katolicismu) nejen kvůli jeho vazbám na státní moc, ale z principiálních důvodů. Antiklerikální hnutí se zpočátku proti náboženství obecně nestavělo, jen proti jeho některým formám (církve, klerikalismus). Ačkoli později došlo k úplnému odmítání náboženství (socialistické skupiny, ve jménu pokroku), hnutí samo začalo nabírat podobu jakéhosi „nenáboženského náboženství“.⁸⁹

Cíle Volné myšlenky v prvním desetiletí dvacátého století.

„Kromě problematiky výchovy a vzdělávání měla pro volné myslitele velký a v podstatě klíčový význam otázka vztahu církve (tj. především církve katolické) a státu. Volná myšlenka požadovala úplnou odluku církví od státu. Konkrétně si přála odstranění všech náboženských formalit z veřejného života, zavedení povinného zápisu občanů do státních matrik, zavedení civilních svátků místo církevních (zesvětštění kalendáře), dále reformu manželského práva (zavedení povinných občanských sňatků), zrušení §122 a 303 rakouského trestního zákoníku o urážce náboženství, zavedení fakultativního pohřbívání ohněm, odstranění náboženské přísahy před soudem a konečně záruku svobody přesvědčení pro státní úředníky. Stát měl podle bezvěrců rovněž ukončit výplatu státního služného kněžím, zabrat majetek, který církvev prokazatelně neuvžívá k výkonu své činnosti (tzv. jmění „mrtvé ruky“) a využít jej k podpoře chudých občanů.“⁹⁰

---

⁸⁹ Z. Nešpor, s. 261.

⁹⁰ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 22.

Volní myslitelé na katolické církvi kritizovali kult světců a projevy pověřivosti a iracionality.

Obyvatelstvo na venkově bylo považováno za obzvláště ohrožené vlivem katolické církve. Speciálně na ně byl zaměřen časopis „*Havlíček*“. Jeho účel byl „šířit pravdu“ a obsahoval protikatolickou satiru, fejetony a články kritizující kněžstvo. Měl být údajně protějškem katolickému časopisu „*Svatý Vojtěch*“.⁹¹

Velikým úspěchem byl světový kongres Volné myšlenky v Praze roku 1907.⁹²

„V období první republiky se z někdejších radikálů a bouřliváků stávají usedlí spolkoví činovníci. Ba co více, Volná myšlenka – organizace ostře proticírkevní – sama usiluje o postavení církve (či na úrovni církve). Argumentuje přitom skutečností, že ve statistických obyvatelstva republiky stojí bezvěrci na druhém místě hned po římských katolících. Mají tedy nárok na větší státní podporu než např. evangelíci. Zapomínalo se na jednu maličkost: členové Volné myšlenky tvořili jen malé procento lidí „bez vyznání“. Představa, dokonce nahlas vyjadřovaná, že občané hned po výstupu z církve podají přihlášku do Volné myšlenky, totiž ignorovala prostou skutečnost, že velké množství věřících opouští církve právě z odporu vůči jakékoli nucené organizovanosti.“⁹³

Samotný spolek se díky svému zaměření těšil nedůvěře rakouských úřadů, v tisku se vzájemně napadal s katolickou stranou a později si k němu pozitivní stanovisko nevytvořili ani sociální demokraté, kteří se zamýšleli nad společným odporem vůči vlivu katolické církve. Společné snahy byly zamítnuty, ostatně i jako působení dělnické třídy ve Volné myšlence.⁹⁴

---

⁹¹ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 23-24.

⁹² A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 26.

⁹³ ŠKODA, Jan. Zednáři, salutisté, libertini a jiní za demokracie a totality aneb velkoměstské internacionální spolky v období 1918-1954. In *Documenta pragensia. Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ost-ud Südosteuropa Institut Wien – Außenstelle Brno ve dnech 5. a 6. října 1999 v Praze. Praha: Scriptorium, 2000. s. 347.

⁹⁴ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 32-33.

Článek, který roku 1908 vychází v časopise „Práva lidu“ (Bohumír Šmeral) ukazuje kritické tendence této strany k Volné myšlence. Protiklerikální boj, podle autora nelze oddělit od boje hospodářského a politického. Zaměření spolku na osvětovou činnost je nedostatečné, pomůže jen změna celého režimu.⁹⁵

Sociální demokraté si později založili vlastní proletářskou bezvěreckou organizaci. Ti byli silně ovlivněni myšlenkami německého „monismu“ (spojovali antiklerikalismus se sociálním bojem, myšlenkový proud dávající si za cíl popularizaci přírodních věd). Programově se proti vlivu katolické církve vymezovali i čeští anarchisté. (Ti nejprve spolupracovali s českými organizovanými bezvěrci a později se rozešli.)⁹⁶

Rok 1915 byl v rámci plánovaných akcí k výročí 500. upálení Jana Husa předznamenán přípravami i volných myslitelů. K oslavám však díky první světové válce nedošlo a činnost této organizace byla postupně omezována. Roku 1915 byla úřady česká sekce Volné myšlenky zrušena.⁹⁷ V době vzniku Československé republiky je činnost této organizace obnovena. Politické i kulturní klima se však změnilo, a ačkoli po válce vládne celospolečenská protikatolická nálada, která přeje přílivu nových členů, v následujícím desetiletí je tato organizace postupně opouštěna a členové se ještě více myšlenkově diferencují. Ještě se jim však podaří uspořádat úspěšný světový kongres Volné myšlenky v Praze roku 1920.

Převládající společenská nálada, s vzrůstajícím odporem vůči římskému katolicismu, vyústila k hledání alternativních náboženských forem a také v organizované antiklerikální hnutí, které se snažilo najít mimonáboženskou alternativu.⁹⁸

Na počátku let dvacátých dochází pod vlivem Otakara T. Kunstovného k nečekanému myšlenkovému směřování Volné myšlenky. Proticírkevně⁹⁹ zaměřená

---

⁹⁵ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 32-36

⁹⁶ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 32-36.

⁹⁷ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 40-42.

⁹⁸ Z. Nešpor, s. 261.

⁹⁹ *U některých členů i protinábožensky. Nejedná se o myšlenkově jednotné prostředí a tedy i různé ideové směřování se soustředí kolem určitých osob. Není však sdíleno všemi členy.*

organizace, by se měla stát jakou si „církví pro bezvěrce“.¹⁰⁰ Bylo by to náboženství humanity a solidarity, necírkevní, nedogmatické a s vlastními symboly a obřady (oslavující životní etapy člověka, tzv. „náboženství *Lidství*“¹⁰¹). Je to i důsledek dobových debat mezi filozofy, (v humanitní sféře), hledající vyhovující vztah moderního člověka k náboženství a hodnotící tuto svou dobu pro společnost jako „krizi“. Prostřednictvím kritiky katolicismu se některé osobnosti dostali k promýšlení „nového náboženství“, které uspokojí duchovní potřeby soudobého člověka. (Ladislav Štolfa, člen Volné myšlenky, nabízí synkretické pojetí náboženství. Základní náboženské a mravní „pravdy“ chápe jako univerzálně platné. Kněze – české osobnosti, umělci, chrám příroda).

V této době patří mezi významné a aktivní členy Volné myšlenky i Otakar Per-told. Mezi další významné osobnosti tohoto hnutí můžeme zařadit Josefa S. Machara, Františka Krejčího nebo Rudolfa Mášu.¹⁰² (Theodor Bartošek, ... členové Spolku Augustin Smetana přešli pod Volnou myšlenku).

Díky různé myšlenkové a zejména politické orientaci členů (příklon k levici), došlo postupně k vnitřní krizi ve Volné myšlence a názorovému rozdělení na dvě strany 1923 (1925). S hospodářskou krizí na počátku třicátých let postupovala i krize ve Volné myšlence a členská základna se snižovala. V roce 1936 se podařilo uspořádat další mezinárodní kongres Volných myslitelů v Praze a vlna optimismu přinesla i sloučení obou frakcí Volné myšlenky. Tento stav však netrval dlouho, organizace byla přibližně roku 1939 rozpuštěna.¹⁰³

Velmi zajímavý je přístup marxistického autora Jaroslava Čecháčka¹⁰⁴ v jeho knize „Protiklerikální legenda, pokus o marxistickou analýsu“ z roku 1929.

Ten ve své době konstatuje krizi s úpadek „pokrokového“ hnutí, které si stanovilo za cíl protiklerikální boj. A díky tomuto snažení neuspěla. „Pokroková“ fronta „ustrnula, pře-

---

¹⁰⁰ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 67-72.

¹⁰¹ T. Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, s. 68. Je zajímavé, že v tomto „novém náboženství“ by politický a sociální aspekt měl své místo. U katolické církve je jakákoli taková angažovanost odsuzovaná.

¹⁰² T. Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, s. 67.

¹⁰³ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 74-140.

¹⁰⁴ J. Čecháček, *Protiklerikální legenda: pokus o marxistickou analýsu*.

stala vnímat změnu hospodářských, politických a kulturních podmínek, které se po válce změnily. Ulpívá na svém historismu a „zbožnila“ si reformaci. Socialismus by naproti tomu měl provést revizi prostředků, jimiž se bojovalo proti katolicismu. Protože socialistické dělnictvo bylo vychováno pokrokovou inteligencí, je třeba znova zhodnotit stanoviska a pozice v protiklerikálním boji. Socialismus má už v sobě dost mravních a ideových sil, aby si v tomto směru vytvořil vlastní postoj, který odpovídá jeho potřebám a nepřibíral slepě cizí. To znamená, „zbavit“ se Husa, Bílé Hory, Havlíčka, Komenského a jakékoli upravované historie. Pokud se pokrokaři odvolávají na tradici protestantství, vzniklé z oboje proti katolicismu, je nutné nezapomínat, že „svůdné definice protestantismu“ daly zapomenout mnohým pokrokářům, že i liberální náboženství, zůstává náboženstvím. Tomu by se socialismu měl vyhnout.¹⁰⁵

Tento přístup shledávám velmi zajímavým.

3.3. Doba první republiky

Vznik samostatného československé republiky přináší změny v celé struktuře. Nastává změna prostředí kulturního a politického.

Formování a položení základů státní ideologie. Panuje protikatolická nálada. Ta je vysvětlována podporou rakouské monarchie církví a její propagandistickou činností, během první světové války.¹⁰⁶

Svůj vliv zde má i pozitivismus, náboženství se stává pro některé jen přežitek. Došlo k obnovení Volné myšlenky. Společnost si v sobě nosí nejednoznačný vztah k nekatolickým církvím.

20. léta 20. století – panují protikatolické aktivity – manifestace, agitace, proklamace. Popřípadě obrazoborecké akce (skácení mariánského sloupu na pražském Staroměstském náměstí roku 1918, ničení křížů a soch světců – a to i na venkově).¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ J. Čecháček, *Protiklerikální legenda: pokus o marxistickou analýsu*.

¹⁰⁶ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 49.

¹⁰⁷ A. Kudláč, *Příběh(y) Volné myšlenky*, s. 49.

Mozaiku různých myšlenkových vlivů dotváří i teze nově zvoleného prezidenta Tomáše G. Masaryka. Pocit dějinnosti, kdy zaniká monarchie a vzniká republika. Do státní ideologie proniká vliv obrozeneckého nacionalismu (druhé poloviny devatenáctého století) a katolická církev se ocitá v roli cizorodého prvku.¹⁰⁸

Jaro 1920 se politika radikalizuje.

Na počátku 30. let 20. století se objevuje pro bezvěrce jiný nepřítel, než katolická církev, a to fašismus.

S koncem první republiky končí i oficiální existence bezvěreckých hnutí.

Důsledky antiklerikálního hnutí v podobě opuštění „oficiálních“, státem uznaných církví. Pro stát (do pádu habsburské monarchie) se jevílo jako nedůvěryhodné. Přispěly k tomu i spojení hnutí s ideologiemi jako byl anarchismus či socialismus.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 49.

¹⁰⁹ Z. Nešpor, *Náboženství v 19. století*, s. 262.

4. Představitelé českého antiklerikalismu

4.1. Josef Barák

Narodil se roku 1833 v Praze a prosadil se jako přední český novinář. Byl to také spisovatel a básník. Byl redaktorem *Almanachu máj*, organizoval české besedy a angažoval se v mnoha spolcích. Byl redaktorem několika časopisů, jako *Prager Morgenpost*, *Čas a Hlas*. Vydával a řídil také časopis *Svoboda*.

V mladočeském hnutí, patřil spolu s J. Nerudou k radikálnější smýšlejícím demokratům. S Nerudou také přispívali do nevlivnějších českých novin, *Národních listů*. Od roku 1874 byl i jejich odpovědným redaktorem. Zemřel 1883 v Praze.

Ve svých člancích šířil velmi květnatým slohem mnohé vlastenecké stereotypy a postoje, které si obrozenecká společnost tak oblíbila. Pomáhal tak šířit idealizovaný obraz národních dějin, kde například husictví, hraje hlavní roli.

„ona vznešená hesla, která nyní po veškerém civilizovaném světě mocně se ozývají a státotvornou silou svou osvědčují. Jest to idea národnosti, idea svobody svědomí“¹¹⁰

(Josef Barák, 1881)

Na mnoha jeho člancích se dají ilustrovat národní stereotypy, které si náš národ v té době, tak oblíbil.

Patří sem i vztah k cizincům, zvláště pak Němcům, co by „národním nepřátelům“, pohled na venkov, kde prostí lidé, nejlépe rolníci, uchovávají národní moudrost a lidské hodnoty.

„Dělnické poměry se nezlepší, dokazoval např. roku 1867 Josef Barák, „dokud cizinci nad námi provádí svou vůli a svoboda zadumaně tam pláče na Bílé Hoře“.¹¹¹

---

¹¹⁰ J. Rak, *Bývali Čechové*, s. 30.

¹¹¹ J. Rak, *Bývali Čechové*, s. 93-94.

4.2. Jan Neruda

Významný český básník a publicista, Jan Neruda, se narodil roku 1834 v Praze. Jako žurnalista působil v novinách, jakou jsou *Národní listy*, *Hlas*, *Obrazy domova*, *Květy*, *Lumír a Čas*. Právě v *Národních listech*, vycházely jeho fejetony a články, kde se vymezoval vůči působení katolické církve v politickém a veřejném životě. Zemřel roku 1891.

Protože v Nerudově době nebylo možné explicitně vyjadřovat negativní postoje ke katolické církvi, používal ve svých fejetonech různé opisy a náznaky¹¹² („ti, kteří dali podnět k zákonu „Nepokradeš““¹¹³). V jeho textech je patrné prolínání stereotypů druhé poloviny devatenáctého století. Ty na sebe navazují a v jeho argumentaci se vzájemně podporují (spojuje je třeba „loupežnictví“¹¹⁴). Ostrou kritikou nešetří na „Němce“, (téma, které u rakouské cenzury prošlo). Vykresluje je jako utlačovatele Slovanů, hlavně tedy Čechů, a

volně navazuje na husitství, co by největší vzepětí českého národa. Přes Němce se dostává i k šlechtě, i katolické církvi.

„Kde je krajina čistě slovanská, kam se německá, tatarská nebo turecká kultura posud nedostala, nemají ani zámků na dveřích, tak daleko jsou ještě pozadu! Jinak bylo u Němců. U těch bylo loupežnictví věcí tak šlechtnou, tak aristokratickou, že bylo takřka privilegiem šlechty. ... A když nám dali Němci laskavě jeden vrub své středověké kultury, privilegované loupežnictví, vždyť *musil* přijít i vrub druhý, obrana proti němu! Trestní zákoník a kriminál jsou také „známkami“ kultury, ale ti, kteří dali podnět k zákonu „Nepokradeš!“, posud nebyli nikde nazváni kulturníky. Sami sobě mohou ovšem říkat, jak chtějí, mají pro to svou hantýrku!“¹¹⁵

Katolické církvi (Římu) vytýká majetek, život v přepychu, jen předstírání „pokory“ a „pobožnosti“, která již není věřícími, (a v jeho fejetonech ani kněžími) náležitě prožívána a je spíše přežitým zvykem, popř. hraná, znechucen neupřímností. Kláštery kritizuje pro půst, který je sice okázalý a jídla se podávají pozdní, ale ve velkém množství.

¹¹² Vycházím z výboru fejetonů z let 1867-1874 uveřejněných v *Národních listech*, sebraných v knize J. Neruda, *Drobné klepy II*.

¹¹³ J. Neruda, *Drobné klepy II*, s. 86.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 86.

¹¹⁵ J. Neruda, *Drobné klepy II*, s. 86.

4.3. Alfons Šťastný

Narodil se roku 1831, jak sám uvádí, do rolnické rodiny.

Na počátku 70. let hojně publikoval v kulturně politickém čtrnáctideníku „Svoboda“, kde mohl šířit své antiklerikální postoje. Svými výstupy, články a brožurami proti katolické církvi byl proslulý. Známý byl i propagací ateismu.

Alfons Šťastný bývá nazýván „otec zakladatel“ českého bezvěreckého hnutí.

16. května roku 1874 založil v Praze Spolek volných myslitelů. Ten byl následující rok státem rozpuštěn.¹¹⁶

Podílel se i na založení agrární strany, která často ve svůj prospěch operovala s obrozeneckými předsudky. Pohlíželi na lidovou vrstvu obyvatelstva, jako na dědice slovanské kultury, kteří si uchovali odvěkou moudrost svých předků a nebýt nepříznivých zásahů okolního světa do českých dějin, dávno před myšlenkami Velké francouzské revoluce, by již určitě existoval náš slovanský demokratický stát. Tyto myšlenky byly již dříve šířeny vlastenci, kteří se pro záchranu české kultury věnovali sběru tradovaných lidových písní, pověr atd.

Přicházeli z měst a jejich pohled a popis venkova byl často více idealizovaný, než odpovídající realitě. Ovšem původ Alfonse Šťastného, co by rolníka, mu jistě byl ku prospěchu.

Ve svých člancích a spisech požadoval vymanění se z autority náboženské nebo politické, která jedná proti lidskému rozumu. Nelíbilo se mu dobové pokrytectví, kdy matrikový katolík byl současně faktickým bezvěrcem. Kritizoval náboženskou výchovu na školách a katolická dogmata. Zemřel roku 1913.

---

¹¹⁶ BOROVIČKA, Michael; KAŠE, Jiří, a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české XII.a 1860–1890*. Praha : Paseka, 2012, s. 550-556.

4.4. Tomáš Garrigue Masaryk

Téma náboženství jej provázelo celý život, výjimkou mezi volnomyšlenkáři své doby, náboženství přisuzoval důležitost pro fungování společnosti, výhrady měl proti náboženství církevnímu, promýšlel koncepci nového náboženství, lépe vyhovující požadavkům tehdejší doby.

Bývá označován za antiteokratistu, ovlivněn duchovními kořeny francouzské a americké revoluce¹¹⁷(vs. *teokrat – rozhovory s Čapkem*)

Volnověrecké popř. volnomyšlenkářské období (podle Bednáře) u něj probíhalo v letech 1900-1914. Později se již jako tolik neangažoval. Přesto však i ze své pozice ovlivňoval spoustu lidí. Díky Husovým oslavám a vyvěšení vlajky s kalichem zkomplikoval diplomatické vztahy Československa s Římem. Zvolnil však ve svých protikatolických výrocích, neboť v nově propojeném Slovensku nábožensky podbarvené teze měly stále svou váhu.¹¹⁸

tato doba podle TGM přechází od zjeveného náboženství k nezjevenému¹¹⁹ Později odmítá institucionalizované náboženství jak katolické, tak i protestantské a pravoslavné.¹²⁰

Ve svých proslovech se často odvolává k postavě Husa. Husitství chápe jako „první národní obrození“, počátek duchovního boje a tyto ideje měly být předávány Jednotou Bratrskou, Palackým i Havlíčkem. Ve své době již bude v těchto idejích pokračovat. Pokládá ji za „druhé národní obrození“, „druhou reformaci“. Do popředí staví svůj ideál humanitní (humanita – Bratrství). Duchovenstvo oceňuje v minulosti, ale dnešní klérus pokračuje v duchu protireformačním.¹²¹

Zajímavé je, že vytýká pokřivení Palackého díla pro své výklady, sám si však historické postavy přizpůsobuje.¹²²

¹¹⁷ L. Nový, „Masaryk Volnomyšlenkář?“, *Náboženství v českém myšlení*, s. 19-20.

¹¹⁸ Ani české země nebyly celé protikatolicky naladěné, -Morava a Jižní Čechy.

¹¹⁹ GABRIEL, Jiří a Jiří SVOBODA (eds.). *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*. Sborník příspěvků z konference: Brno, 14.-15. října 1992. Brno: Ústav etiky a religionistiky Filosofické fakulty Masarykovy univerzity. s. 19-20.

¹²⁰ L. Nový, „Masaryk Volnomyšlenkář?“, *Náboženství v českém myšlení*, s. 15.

¹²¹ T. G. Masaryk, *Jan Hus*, s. 9-24.

¹²² T. G. Masaryk, *Jan Hus*, s. 9-24.

Závěr

Počínaje dobou národního obrození se setkáváme s cíleně proti kléru zaměřenými výroky, názory a výstupy. A to proti kléru, angažujícím se v politice a ovlivňujícím celou společnost. V době, kdy vzniká občanská společnost, panuje silná potřeba vymezit si svou vlastní národní identitu. V době národního obrození najdeme počátky mnohých stereotypů, které si v sobě naše společnost nese dodnes. Češi cítili potřebu vymezit se vůči rakouské monarchii, jejíž byli součástí, i proti svým německy mluvícím spoluobčanům. Nacionalismus sehrál svou úlohu při pohledu na minulost. „Český národ“ byl vnímán jako vždy velmi „pokrokový“, dokud nebyl německými nepřáteli uvrhnut v úpadek a v národním obrození se mohl opět „znovuzrodit“. Katolická církev byla během devatenáctého století příliš spojena s nemilovanou rakouskou monarchií, to jí k popularitě nepřispívalo.

Myšlenkové klima devatenáctého století však má své kořeny mnohem hlouběji v minulosti. Ačkoli jeho druhá polovina se přesvědčenými antiklerikály hemží, a tyto postoje je zde snadné nalézt, pro hlubší pochopení je třeba retrospektivní pohled.

Pro lepší pochopení těchto myšlenek v českém prostředí, jsem se snažila najít myšlenková schémata, která podporují proticírkevní smýšlení ve společnosti. Jako klíčový se pro tyto ideje v období, ze kterého jsem při studiu vycházela¹²³, ukázalo vlastenectví a na něj navázané stereotypy. Narazila jsem také na předpoklady pozdějších antiklerikálů, o kontinuální návaznosti jejich myšlenkového směřování, od doby české reformace.

Cílem tedy bylo prokázat nebo vyvrátit tuto jejich hypotézu, se kterou se občas stále operuje. Toto tvrzení se ukázalo jako neprokazatelné. Ukázalo na dobové konstrukce historismu, které pak podporují určité panující stereotypy dané doby. Sledovala jsem symbol „husitství“, který se podle potřeby obsahově obměňoval a až později je spojován s proticírkevními myšlenkami. Ukázalo se, že stereotypy se v různých obdobích proměňují. Zároveň se však v různých interpretacích prolínají a podporují. (Primární odpor k Němcům a šlechtě sebou nese i nepřímé proticírkevní smýšlení).

---

¹²³ *Myslím dobu národního obrození. Od něj už jsou antiklerikální tendence některých jedinců jasně identifikovatelné a při svém studiu mě k němu informace zavedly nejdříve.*

Doba baroka ukazuje na katolickou přítomnost ve vlastenectví a až následující doba osvícenství uvolňuje tento vztah. V tomto období se objevují myšlenkové impulzy, jako deismus a josefinismus, které směřují k omezování vlivu katolické církve. Většina společnosti je však stále katolického vyznání a náboženský obsah se z života ztrácí pozvolna. Počátky národního obrození se kryjí s poslední fází rakouského osvícenství. Podíváme-li se na obraz kněží, kteří se také aktivně podíleli na obrozenecké činnosti, tak se nám v době, při rozvíjení nacionalismu, naskytne sympatický obraz vlasteneckého kněze. Počáteční nacionalismus se nijak výrazně vůči církvi nevymezoval. Změna přichází po revolučním roce 1848, kdy se postupně tento obraz vytrácí. Vyostřují se stereotypy vůči katolické církvi, šlechtě, jezuitům apod. Mluví-li se o knězi, kterému není, co vytknout a jeho chování je třeba ocenit, neopomene, dobová publicistika zmínit, že jeho jednání je, oproti zbytku z jeho sociálního, stereotypně zařazeného, okruhu, jen výjimečné.

Následující období dovršení národního obrození pak od poloviny devatenáctého století směřují k odporu vůči katolické církvi v politice, školství a veřejném životě.

Tyto postoje se pak na přelomu století, ale především v první polovině dvacátého století vyostřují a radikalizují. Zde na sebe berou antiklerikální ideje podobu organizovaných bezvěreckých hnutí. Panuje však velká názorová diferenciaci.

V nacionalismu, panujícím během národním obrození, můžeme sledovat i kryptoreligiózní prvky, které jsou spojeny s formováním českého národa. Národní buditelé vedou k vlastenectví, které v sobě nese mravnost, zdůrazňování národní příslušnosti, četbu české literatury, ... „cítily se na vyšším duchovním stanovisku, než lidé obyčejní“.¹²⁴

Mezi další znaky, které nás vedou k myšlence skrytého religiózního charakteru tohoto období, mohou být i národní poutě, kult pomníků či idealizace slavných českých osobností a později i opředení osobností národního obrození „mučednickými legendami“ (např. Karel Havlíček Borovský).

---

¹²⁴ J. Rak, Bývali Čechové, 144.

Díky těmto faktorům, dochází k vyhranění se vůči „konkurenci“, kterou tu představuje katolická církev. V době první republiky už antiklerikální tendence opanují i politiku a takovéto smýšlení je ve společnosti patrné.

Dá se říci, že antiklerikalismus dodnes patří k proticírkevním stereotypům v české společnosti a lze jen souhlasit s P. Fialou, který konstatuje následující.

„Antiklerikalismus a liberální anticírkevní postoj jsou jakousi archetypální součástí moderní české kultury i české politické kultury, a z tohoto hlediska není vývoj v devadesátých letech 20. a na počátku 21. století překvapivý, ale naopak velmi dobře vysvětlitelný.“¹²⁵

---

¹²⁵ P. FIALA, *Laboratoř sekularizace*, s. 35.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

ČECHÁČEK, Jaroslav. *Protiklerikální legenda: Pokus o marxistickou analýsu*. Praha: Pospolitost, 1929.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského: díl druhý, ze „Slovana“, 1850-1851*. Kutná Hora: Knihtiskárna Karla Šolce, 1886.

MASARYK, Tomáš Garrig. *Jan Hus*. Praha: Jan Kanzelsberg, 1990.

NERUDA, Jan. *Drobné klepy II*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

Půl století „Národních Listů“: almanach. Praha: Pražské akciové tiskárny („Národní Listy“), 1910.

Sekundární literatura

BUBÍK, Tomáš. *České bádání o náboženství ve 20. století: Možnosti a meze*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.

FASORA, Lukáš, Jiří Hanuš a Jiří Malíř (eds.) *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-117-8.

FIALA, Petr. *Laboratoř sekularizace: Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

GABRIEL, Jiří a Jiří SVOBODA (eds.). *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*. Sborník příspěvků z konference: Brno, 14.-15. října 1992. Brno: Ústav etiky a religionistiky Filosofické fakulty Masarykovy univerzity, 1993.

HANUŠ, Jiří (ed.). *Eseje o povaze církevních dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.

- KUDLÁČ, Antonín K. K. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější období, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010.
- NOVOTNÝ, Robert, Petr ŠÁMAL a kol. *Zrození mýtu: Dva životy husitské epochy* (K poctě Petra Čorneje). Praha-Litomyšl: Paseka, 2011.
- RAK, Jiří. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jihočany: H&H, 1994.
- SVOBODA, Rudolf, Martin WEIS a Peter ZUBKO (eds). *Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 23. února 2006. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006.
- SVOBODA, Rudolf, Martin WEIS a Peter ZUBKO (eds). *Osvícenství a katolická církev*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané na teologické fakultě Jihočeské univerzity 23. února 2005. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2005.
- VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Havlíčkův Brod: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2468-3.
- KUTNAR, František. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-7184-833-6.
- HOJDA, Zdeněk, PRAHL, Roman (eds.). *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 7. – 9. března 2002. Praha: Koniasch Latin Press, 2003. ISBN 80-85917-98-X.
- NEŠPOR, Zdeněk. *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: albis international, 2006. ISBN 80-86971-06-6.

ŠKODA, Jan. Zednáři, salutisté, libertini a jiní za demokracie a totality aneb velkoměstské internacionální spolky v období 1918-1954. In *Documenta pragensia. Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ost- und Südosteuropa Institut Wien – Außenstelle Brno ve dnech 5. a 6. října 1999 v Praze. Praha: Scriptorium, 2000. s. 335-349.

BOROVÍČKA, Michael; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P., a kol. *Velké dějiny země Koruny české XII.a 1860–1890*. Praha : Paseka, 2012